

Elementi poetizacije u prozi južnoslavenskih književnosti

Divković, Sanja

Master's thesis / Diplomski rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:774639>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-04**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

**SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET**

Sanja Divković

**Elementi poetizacije u prozi južnoslavenskih
književnosti**

DIPLOMSKI RAD

Rijeka, 2017.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za kroatistiku

Sanja Divković
Matični broj: 0242000519

Elementi poetizacije u prozi južnoslavenskih
književnosti

DIPLOMSKI RAD

Diplomski studij: Hrvatski jezik i književnost

Mentor: dr. sc. Sanjin Sorel

Rijeka, studeni 2017.

Sadržaj

1. UVOD.....	3
2. POETSKO U PROZI.....	4
2.1 Funkcija opisa u djelima	5
3. MILOŠ CRNJANSKI: SEOBE.....	7
3.1 Opisi	7
3.2 Ponavljanja.....	10
3.3 Lik žene	12
4. IVO ANDRIĆ: NA DRINI ĆUPRIJA	15
4.1 Značaj mosta	15
4.2 Opisi prirode.....	20
4.3 Opis noći i priča o Fati Avdaginoj	21
5. MIRKO BOŽIĆ: KURLANI	24
5.1 Opis planine.....	24
5.2 Opis Strmenduše	26
5.3 Opis grada i karnevala.....	28
6. ZAKLJUČAK	31
7. SAŽETAK.....	33
8. KLJUČNE RIJEČI	34
9. LITERATURA.....	35
9.1 Građa	36
9.2 Internetski izvori	36

1. UVOD

Svaki pročitani roman ostavlja u našoj čitateljskoj svijesti neki dojam. Neke romane volimo zbog njihove zanimljive teme, u nekima smo zadivljeni likovima, neki romani nam mogu biti i naprosto dosadni. Međutim postoje i oni romani koje zapamtimo jer na nas ostave poseban dojam zbog načina na koji su napisani. Uvijek mi se činilo da takvi romani nose nešto, gotovo neobjašnjivo, poetsko u sebi. Poetsko u njima je moglo biti bilo što, ponekad neki opis pejzaža ili detalj ljubavne priče. Upravo mi je taj dojam poetičnosti u pojedinim romanima bio poticaj u odabiru teme diplomskoga rada.

Romani *Seobe* Miloša Crnjanskoga, *Na Drini ćuprija* Ive Andrića i *Kurlani* Mirka Božića su romani u kojima možemo prepoznati ili čak osjetiti poetične, odnosno lirske elemente. Književna kritika je u *Seobama* primijetila lirsku komponentu ritmične proze¹, *Kurlane* nazvala lirskim romanom², a *Na Drini ćupriju* prepoznala kao roman s lirski sugestivnim trenucima³. Stoga se u ovome diplomskom radu ti zaključci nastoje objasniti, ali se daje i prikaz elemenata koji su primjenom stečenih znanja, ali i osobnim doživljajem prepoznati kao poetski.

Drugi razlog odabira navedenih triju romana kao predmeta analiziranja u ovome diplomskom radu je univerzalnost tema kojima se bave te regionalna pripadnost i značaj za južnoslavensku književnost.

Romani su objavljeni u 20. stoljeću, a u ovome radu poredani su kronološki prema godinama njihovih prvih izdanja: *Seobe* 1929., *Na Drini ćuprija* 1945., *Kurlani* 1952.

¹ Usp. Kovač, Z., *Poetika Miloša Crnjanskog*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1988., str. 142

² Usp. Novak, S., *Lirski roman Mirka Božića*, Krugovi, 1952.

³ Usp. Vučković, R., *Roman kolektivne svesti* u: Koljević, N., *Na Drini ćuprija Ive Andrića*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva-Beograd, 1982., str. 105

2. POETSKO U PROZI

Naslov ovoga rada određuje temu koja će se obrađivati, a to je pronalaženje elemenata poetizacije u prozi južnoslavenskih književnosti, odnosno uočavanja obilježja poezije, to jest lirike, u umjetničkoj prozi. Poezija i proza se, tradicionalno, najčešće određuju jedna prema drugoj, isticanjem međusobnih razlika, koje se ponekad svode na one najočitije: poezija se piše u stihovima, a proza je vezani tekst. Međutim kako je poznato, to nisu uvijek jasni znaci raspoznavanja te njihovo razlikovanje naposljetku nije tako jednostavno. Ono što im očigledno jest zajedničko, njihov je temelj: riječ. Možda instinktivno, najčešći zaključak je kako se poetska i prozna riječ razlikuju. I Mihail Bahtin to tvrdi, ali kaže i da je romaneskna riječ pjesnička riječ, iako se ne može smjestiti u okvire shvaćanja pjesničke riječi.⁴

Milivoj Solar govori kako se poezija i proza pokušavaju odrediti isticanjem učestalih osobina poezije, a to su slikovitost, ritmičnost i sugestivnost, no i takav pristup je teško primjenjiv. Stoga napominje kako se poezija određuje posebnim načinom služenja riječima koje se rabe kao posebni predmeti jer se uvažavaju njihov zvuk, »tijelo« i široke mogućnosti značenja, a proza ipak s riječima postupa kao mogućim oznakama svijeta.⁵ Nadalje valja uzeti u obzir činjenicu da proza stvara fiktivnu zbilju, odnosno fiktivni svijet, na temelju iskustva i znanja o mjestima, ljudima, narodima, ostalim umjetnostima, moralu, religiji, ljudskim sudbinama općenito, što postaje građa koja svojim rasporedom i načinom prikazivanja stvara pjesnički svijet proznoga književnog djela.⁶

Tvrtko Čubelić uz pojam lirike objašnjava i pojam lirizma kao izražavanja naglašene osjećajnosti različitim stilskim načinima u svim vrstama književnih

⁴ Usp., Bahtin, M., *O romanu*, Nolit, Beograd, 1989., str. 23

⁵ Usp., Solar, M., *Književni leksikon, Pisci. Djela. Pojmovi.*, Matica hrvatska, Zagreb, 2011., str. 372

⁶ Usp., Solar, M., *Teorija proze*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1989., str. 19

djela. Lirizam označava izravno očitovanje čovjekove ličnosti, osjećaja, opredjeljenja i stava.⁷ Također kod njega, kao drugotno određenje pojma poezija, nalazimo da su to sva djela (u stihu i u prozi) koja se odlikuju izvanrednim umjetničkim vrijednostima, odnosno o poeziji u djelu govorimo ako je to djelo snažan umjetnički ostvaraj i ako donosi nove umjetničke spoznaje.⁸

U djelima odabranima za analizu u ovome radu: *Seobe*, *Na Drini ćuprija* i *Kurlani* elemente poetizacije, odnosno »svojsva« lirske, poput slikovitosti i sugestivnosti najviše pronalazimo u opisima. Osim toga, sva tri romana zbog kompleksne obrade tema ljubavi, smrti, egzistencijalnih poteškoća te slojevitosti značenja, ali i načina na koji su napisani, stekli su visok ugled među književnim kritičarima.

2.1 Funkcija opisa u djelima

U romanima *Seobe*, *Na Drini ćuprija* i *Kurlani* prisutni su opisi prirode ili eksterijera (primjerice opis mosta u *Na Drini ćuprija*). Dean Duda kaže kako su antički retoričari opis uvrstili u figure misli te su obraćali pozornost na njega osobito sa stajališta uvjerljivosti govora. Savjet je govornicima bio da se njime posluže u cilju pobuđivanja slušateljeve mašte.⁹ U strukturi umjetničke proze smatralo se kako nema samostalno značenje već je njegova uloga bila isticanje bitnih karakteristika predmeta. Tako ostaje sve do predromantizma – umjetnička proza pejzaž koristi kao oznaku mjesta ili ponovljivi dekor (tradicionalni *locus amoenus*). Kako u književnosti romantizma čovjek postaje dijelom prirode, tako se tada i pejzaži oblikuju afektivno, na način na koji ih doživljavaju pripovjedač

⁷ Usp., Čubelić, T., *Književni leksikon, Osnovni teorijsko-književni pojmovi i bio-bibliografske bilješke o piscima*, Zagreb, 1972., str. 289

⁸ Isto.

⁹ Usp., Duda, D., *Figure u opisu prostora*, u *Tropi i figure* – zbornik, urednice: Benčić, Ž. i Fališevac, D., Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta, Zagreb, 1995., str. 429-430

ili likovi.¹⁰ Opis ili deskripcija, dakle, proširuje svoje primarno značenje koje ga određuje kao prikaz pojedinosti pojava, bića i stanja dostupnih opažanjem osjetilima. U pjesništvu postaje izrazom emotivne i refleksivne reakcije na neku pojavu, a ističe se i njegova opazajna i spoznajna vrijednost metaforičke slikovnosti.¹¹

Deskripcije u navedenim romanima najčešće prethode početku neke radnje i na neki način lokaliziraju radnju, odnosno smještaju je u kontekst. Ponekad se u djelima čini da je priroda koja je opisana reflektor psihološkog stanja likova i time kao da potkrepljuje ideju folkloristike da je sve jedno, to jest da je sve povezano. Takvo gledište osobito dolazi do izražaja u *Kurlanima* gdje se grubost ljudi povezuje sa surovosti planine u kojoj žive.

Opisi, osobito oni prirode i vremenskih prilika, u navedenim djelima najviše služe poetizaciji proze. Ponegdje su povezani s narodnim pričama o oluji, ponegdje su ispremiješani sa snovima i vizijama, a ponegdje s filozofskim razmišljanjem o životu. U svemu tome, deskripcija u trima navedenim romanima počiva na poredbama, metaforama, poticanju imaginacije stvaranjem slika temeljenih na svim osjetilima te na taj način iskorištava lirske mogućnosti. Iz toga proizlazi da su opisi bitan element strukturiranja odabranih djela.

¹⁰ Usp., Flaker, A.: *Umjetnička proza* u: Škreb, Z./Stamać, A.: *Uvod u književnost, Teorija, metodologija*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1998., str. 355-356

¹¹ Usp., <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=45257> (5. 11. 2017)

3. MILOŠ CRNJANSKI: SEOBE

3.1 Opisi

Prvo poglavlje *Seoba* počinje slikom prirode i noći, a zatim se miješaju san i java, odnosno doživljaj sna i jave glavnoga junaka. U prvome se poglavlju, zahvaljujući tome, stvara mističan ugođaj koji ne teži racionalnom objašnjenju. Zvonko Kovač kaže kako se *Seobama* prilazi *samo na jedan intuitivni prirodni način*. Intuitivni način znači da nešto možemo osjetiti, uključujući *mističko jedinstvo i skrivenu lepotu poetsko kompleksnog*, ali je ne možemo razumjeti.¹² Prvo poglavlje ovoga romana najpoetičniji je dio *Seoba*, naposljetku uvodi u radnju, ali čitatelju najprije pruža estetski oblikovan tekst.

Mistična atmosfera na početku prvoga poglavlja postiže se opisima prirode i okoline glavnoga lika koji pada u san i budi se iz sna. Početna slika je sumorna, dominira tama i neprohodna voda te suprotnost visoko - duboko: *Magloviti vrbaci isparavaju se još od prošlog dana, oblaci kovitlaju sve na niže. Dubina, kroz koju protiče reka, mutna je i neprohodna. Zemlja je tamna, nevidljiva i kišovita.*¹³ Ta se slika kasnije ponavlja i varira, kako u prvome poglavlju, tako i u ostatku romana. Vizualna slika s početka postupno se nadograđuje auditivnim elementima: *šumi i huji baruština; kaplje kroz trsku, kaplje; isprekidan lavež pasa i isprekidan poj petlova; tup udar kopita.*¹⁴ Dominantno je isticanje tame, to jest osjećanja tame koja u jednom trenutku kao oživjela i *mokra* glavnome junaku ulazi u sobu: *(...) pojavi se nad pomrčinom, (...), što mokra ulazi i odlazi, ulazi i odlazi jednako, zaobilazeći ga i vlažeći mu ogromne grudi i trbuh.*¹⁵ Tama je

¹² Usp., Kovač, Z., *Poetika Miloša Crnjanskog*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1988., str. 140

¹³ Usp., Crnjanski, M., *Seobe*, Sarajevo: Svjetlost ; Beograd: Prosveta ; Zagreb: Naprijed, 1967., str. 9

¹⁴ Isto.

¹⁵ Isto.

sveprisutna jer se naglašava kako je lik osjeća i u sebi, izvanjska tama odražava stanje lika.

Navedeni se vizualni i auditivni motivi nekoliko puta zaredom ponavljaju u varijacijama te tako prate junakovo padanje u san i buđenje iz sna. Međutim samo je u zadnjem ponavljanju jasno naznačeno da je riječ o buđenju iz sna dok se prije toga ne uspostavljaju čvrste granice sna i jave, već se stvara osjećaj košmarnoga stanja. Taj neobični osjećaj polusna pojačan je i kraćim rečenicama neuobičajenih struktura. Uobičajenije bi bilo kada bi te rečenice bile u službi surečenica, međutim stavljanjem točke na mjesto na kojem bi mogao biti zarez stvara se efekt dinamične izmjene scena: (...) *šta sve ne ugleda u polusnu! Reku što pod bregom šumi, ispunivši svu noć. Po razlivenim vodama, u rupama i jarugama, mesečine. Trsku prozora i krova, sa koje kaplje nebrojeno kapljica, kap po kap. Oblake, što se kovitlaju sve na niže. Nepregledne vrhove vrbaka, pune šiblja.*¹⁶

U prvome poglavlju pojavljuje se motiv beskrajnog plavog kruga i zvijezde u njemu. Navedeni motiv ponavlja se nekoliko puta u romanu, a slika zvijezda i nebeskog svoda prisutna je u gotovo svakom opisu. Moglo bi se reći kako je pogled svih likova uperen u nebo i zvijezde te bi se stoga simbolika pogleda u zvijezde u romanu mogla protumačiti kao pogled likova u nedostižno. Naime svi likovi u romanu žude za promjenom, jer iako bi naslov *Seobe* mogao sugerirati zbivanje, radi se o romanu stanja. Likovi se nadaju promjenama, ali ostaju statični. Nedostižnost nečega što je svijetlije, sjajno i visoko kao zvjezdani svod stavlja se u kontrast s opisima zemlje po kojoj likovi hodaju jer je ona blatnjava, kišna, mračna i duboka.

Kako je već rečeno, zvjezdani svodovi prisutni su u gotovo svakom opisu, ali ono što je karakteristično za ovaj roman je inzistiranje na detaljima: bojama, zvukovima, mirisima, taktilnim osjetima. Deskripcije služe i pojačavanju

¹⁶ Isto, str. 10

suprotnosti u romanu, primjerice, u jednome dijelu suprotstavlja se vojničko sjećanje na kišni, blatnjavi dom s mogućnostima nepoznatoga grada. U vojničkom logoru, grubom mjestu, vojnici postaju opijeni blizinom nepoznatoga grada. Opis započinje predočavanjem zvukova (zvona, lavež pasa, huka, svirka) koji dopiru iz gradskih ulica koje svjetlucaju. Zvukovima se pridružuje snažan miris voćaka i mjesečina. Noć je u ovome primjeru očuđena¹⁷ što se postiže primjerice slikom trave koja se prikazuje kao more jer postaje beskrajna i poplavljuje logor svojim šumom. Začudnost te slike pojačava se isticanjem nečujnosti šuma: *Trave beskrajne, što su po brdima i padinama, do dna, vidika, rasle tu noć, poplavile su logor nekim šumom što je bio nečujan, ali prisutan svud (...)*.¹⁸ Vojnici su omamljeni tom noći jer im je blizina novoga grada nepoznata i zanimljiva, stoga očarani kreću u skitnju i pljačku.

U slici noći u kojoj se Arandjel Isaković vraća kući, ponavljaju se tipični deskriptivni motivi ovoga romana: rijeka, vrbaci, trave, lavež pasa, zvjezdana nebesa. Čuje se i konjski topot i šuštanje trski. I u ovome primjeru trave se šire u beskraj, a nebo nad vodama je *mračno, bezdano i nevidljivo*.¹⁹ Suprotno tome: *(...) nad ravninama, crnim i mračnim, nad gustim travama, svetlela se nebesa plava, vidna, visoka i zvezdana*.²⁰ Bezdan i širenje (trava, neba, voda) u nedogled često se koriste u opisima u *Seobama*.

U pojedinim dijelovima romana priroda se povezuje s likovima, priroda utječe na likove. Doživljaj prirode gradi se prožimanjem osjeta, kao u primjeru: *Mokar miris obala i vrbaka, zagušljiva toplota niskih i osunčanih oblaka, magla iz*

¹⁷ Usp., Flaker, A.: *Umjetnička proza* u: Škreb, Z./Stamać, A.: *Uvod u književnost, Teorija, metodologija*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1998., str. 356: (...) ruski teoretičar Šklovski izgradio cijelu teoriju očuđenja (...) prema kojoj u samoj biti književnosti i umjetnosti uopće leži deformacija »viđenja«, pravljenje stvari čudnima, čime se u čitaoca ili gledaoca postiže intenzifikacija doživljaja.

¹⁸ Usp., Crnjanski, M., *Seobe*, Sarajevo: Svjetlost ; Beograd: Prosveta ; Zagreb: Naprijed, 1967., str. 23

¹⁹ Isto, str. 177

²⁰ Isto.

*dubina, gusta kao dim, sve ga je gušilo i uspavljivalo.*²¹ Također u trenucima kada Vuk Isaković razmišlja o svome životu sa ženom, i prije i poslije njezine smrti, ono što mu se prikazuje kao uspomena su zvijezde, srebrne šume i aprilska magla.

3.2 Ponavljanja

Ponavljanja u *Seobama* nalazimo na nekoliko razina. U prvome se poglavlju ponavljaju motivi u deskripcijama, ali je vrlo uočljivo i ponavljanje riječi ili korijena riječi, kako i Zdenko Škreb ističe: *Ponavlanje najjače udara u oči kad riječ ili riječi (...) neposredno slijede jedna iza druge ili jedne iza drugih.*²² U prvome poglavlju pronalazimo ponavljanje istih riječi ili skupova riječi: (...) *što mokra ulazi i odlazi, ulazi i odlazi jednako (...); Kaplje kroz trsku, kaplje, i, ma da je gusta tmina, vidi kako jedna žaba skače, sve bliže i bliže.*²³ Također ponavljaju se gotovo jednaki izrazi kako bi se naglasila sličnost okoline sa stanjem lika: *Ne razlikuje tamu oko sebe i tamu u sebi.*²⁴ Ponavljanje i variranje riječi kap služi onomatopejizaciji i stvaranju auditivnosti u primjeru: (...) *sa koje kaplje nebrojeno kapljica, kap po kap.*²⁵

Kako je već u prethodnom poglavlju spomenuto, u *Seobama* se ponavljaju motivi u opisima: magla, vrbaci, trave, rijeka. Najupečatljiviji je motiv plavog kruga i zvijezde koji se ponavlja nekoliko puta, a prvo i zadnje poglavlje romana nose gotovo isti naziv: *Beskrajni, plavi krug. U njemu, zvezda. / Beskrajan plavi krug. U njemu, zvezda.* Ponavljanje je svojstveno za *Seobe*, kao i moguće postavljanje okvira ponavljanjem istog naziva poglavlja. Prvo poglavlje je i radnjom, odnosno

²¹ Isto, str. 211

²² Usp., Škreb, Z., *Mikrostrukture stila i književne forme*, u Škreb, Z./Stamać, A.: *Uvod u književnost, Teorija, metodologija*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1998., str. 244

²³ Crnjanski, M., *Seobe*, Sarajevo: Svjetlost ; Beograd: Prosveta ; Zagreb: Naprijed, 1967., str. 9

²⁴ Isto.

²⁵ Isto, str. 10

motivima radnje, preslikano u zadnje poglavlje. Na nekim mjestima u romanu ponavljaju se identične rečenice i potpuno isti dijelovi teksta dok su na drugima izmijenjeni samo u ponekim detaljima. Uzevši to u obzir, Zvonko Kovač zaključuje kako je taj postupak, koji je tipičan za poeziju, prenesen u prozu – poput ponavljanja prvoga stiha ili prve strofe pjesme na kraju pjesme.²⁶

Ponavljanja u ovome romanu nisu potpuno simetrična i predvidljiva te većina njih prilikom prvih čitanja može ostati nezapažena. Prema Juriju M. Lotmanu: (...) *svaka je uređenost umjetnički aktivna ako nije provedena do kraja te ostavlja određenu rezervu neuređenosti.*²⁷ Lotman također kaže kako ponavljanje i potpuno istoga teksta nije istoiznačno jer u svakome slučaju tekst nosi različitu umjetničku informaciju.²⁸ U *Seobama* ponavljanja služe tome da ostave dojam nepromjenjivosti stanja u kojemu se likovi nalaze. Osobito se to tiče lika Vuka Isakovića kojega prate isti vremenski uvjeti i ista razmišljanja i preokupacije gdje god krenuo. Primjeri:

1. opis polaska Vuka Isakovića u rat: *Sam i otežao, jahao je pognute glave, kroz travuljinu. Što je bivalo toplije i jasnije na nebu, sve mu je bilo teže. Konj ga je odmereno klatio i to ga potpuno oslabi. Ono što je ostavio dođe mu kao i da nema, i plač ženin i pogled bratovljev i toplota maloga deteta, pomešase se maglom. Jašući dalje, razmišljajući o raspodeli starešina i vojnika, koje je sve lično znao, a on se potpuno uspava. Eto, pomisli, dovoljno je otseliti se iz jednog mesta, pa da sve što ostavljaš bude kao i da nije bilo.*²⁹

2. opis povratka Vuka Isakovića iz rata: *Sam i otežao, jahao je pognute glave, po balvanima i prečagama mosta, prema travuljinama. Što je bivalo toplije i jasnije na nebu, sve mu je bilo teže. Konj ga je odmereno klatio i to ga potpuno oslabi.*

²⁶ Usp. Kovač, Z., *Poetika Miloša Crnjanskog*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1988., str. 12

²⁷ Usp., Lotman, J. M., *Struktura umjetničkog teksta*, Alfa, Zagreb, 2001., str. 149

²⁸ Isto, str. 145

²⁹ Usp., Crnjanski, M., *Seobe*, Sarajevo: Svjetlost ; Beograd: Prosveta ; Zagreb: Naprijed, 1967., str.19

*Ono što beše ostavio za sobom, dođe mu kao i da nije bilo, a smrt njegove žene i skoro viđenje s bratom i plač male dece, pomešaše se pred njim, još jednom, sa maglom. Sluge i oficiri, puk i vika behu zaostali malo iza njega i on oseti samoću. Jašući putem, uz peskovitu obalu, razmišljajući o raspodeli starešina, o mogućim premeštajima u druge pukove, koje su neki od oficira želeli, i koje je trebalo, od đenerala, da izmoli, potpuno se uspava. Eto, pomisli, dovoljno je otseliti se, pa da sve što ostavljaš, bude kao da nije bilo.*³⁰ Ponavljanja poput ovoga pojavljuju se nekoliko puta u romanu, primjerice Vuk Isaković razmišlja o uspomenu na Dafinu, a kada Dafina premine on ponovno razmišlja o istim uspomenu s ponešto izmijenjenim detaljima.

3.3 Lik žene

Lik žene u *Seobama*, odnosno lik *gospože Dafine*, supruge Vuka Isakovića, uvodi se već u prvome poglavlju. Dafina je odmah predstavljena kao utjelovljenje strasti, i kao takva strastvena i emocionalna, mužu je već naporna. Književna kritika donosi zaključak da je lik Dafine, sa svim svojim obilježjima, poetski ostvaraj. Milan Bogdanović na posebnost toga lika kaže: *(...) sama figura »gospože Dafine«, jedan je fini poetski kapris. Crnjanski ju je dao kao u sedefu rezanu, kao na ikoni malanu.*³¹

Lik Dafine gradi se opisima koji obiluju poredbama. Uglavnom je promatrana očima svoga djevera Arandela Isakovića koji je zaljubljen u nju i s kojim ona prevari muža. Ističu se njezini tjelesni atributi, ali i način na koji se kreće i njezin pogled. Više je puta istaknuto kako su njezine oči modre i boje zimskoga neba što Dafinu povezuje sa situacijama pogleda u nebeski svod koje su česte u romanu.

³⁰ Isto, str. 212

³¹ Usp., Bogdanović, M., *Seobe* u Petković, N., *Seobe Miloša Crnjanskog*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1985., str. 111

Dafinin lik obilježavaju kontrasti. Njezin izgled, blijeda koža i tamna kosa te pogled boje zimskog neba su nedostižni i hladni, ali je zato ona strastvena i nemirna: (...) *vruće krvi, i čulna toliko da su je hvatale glavobolje.*³² Njezin djever je u jednome trenutku uspoređuje s anđelom, a kasnije mu se čini da je ona sam vrag. Požuda Arandela Isakovića za Dafinom oslikana je uključivanjem raznih osjeta i kontrastima, predočavajući napetost ljubavne igre: *Sanjaše je, u mukama, skoro svaku noć. Vide je u svakom mraku, ma gde bio. Činilo mu se da ga obavlja njena kosa, sa teškim mirisom oraha, laka kao svila. Dodirnula ga je kosom, više puta, kada mu je prilazila ruci. I on je katkad dodirnuo njenu kosu. Zatim bi brzo zario svoje nokte u duvan, koji je sušio na suncu i kraj vatre.*³³ Arandel Isaković se na neki način utapa u požudi za snahom što je vidljivo u uspoređivanju njezina pogleda s morem: *A pogledala ga je širom otvorenim očima, da mu se učini: stiže na obalu dubokog, modrog mora.*³⁴

Dafinina tragedija leži u njezinoj čežnji za mužem koji je najčešće odsutan. Tjelesna strast među njima bila je izrazito jaka, a to je Dafinina unutarinja vatra, pa se i slika njihova odnosa, kao i lik Dafine, gradi na kontrastu vatra-snijeg, odnosno vruće-hladno: *Njegov lik, glas, ime, misao na njega, dodir sa njim sinuli bi još uvek, u njoj, kao vatra. Iza njih, sve je bilo samo jedna nepregledna ravan beskrajnog, prljavog snega.*³⁵

Trenuci koji prethode Dafininoj smrti u tekst romana unose se u nekoliko uzastopnih odlomaka, u polaganom, dostojanstvenom ritmu i lirskom tonu te je na ovome mjestu vidljiva, od književne kritike prepoznata, lirski komponenta Crnjanskijeve ritmičke proze.³⁶ Opisivani su prizori, mirisi i zvukovi koje Dafina nije doživjela. Naglasak se stavlja na mijenu dana i noći te na sitnice koje je

³² Usp., Crnjanski, M., Seobe, Sarajevo: Svjetlost ; Beograd: Prosveta ; Zagreb: Naprijed, 1967., str. 56

³³ Isto, str. 46

³⁴ Isto, str. 50

³⁵ Isto, str. 67

³⁶ Usp., Kovač, Z., *Poetika Miloša Crnjanskog*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1988., str. 142

doživljavala u svakodnevici. Inzistira se na pojedinostima i na naglašavanju ljepote i lijepih prizora suprotstavljajući ih tako činu umiranja: *Nije čula ni šum reke što je oicala, pod tom kućom, svom mirisnom od brašna; (...) Sjaj Sunca ne vide kako se razliva sa brda, (...), kao i mirna stada na obali.*³⁷

U trenutku Dafinine smrti, njezinu djeveru Arandelu se učini da u njezinim modrim očima vidi nebo, plave krugove i u njima zvijezdu te se na taj način povezuje provodni motiv ovoga djela sa svim likovima.

³⁷ Usp., Crnjanski, M., Seobe, Sarajevo: Svjetlost ; Beograd: Prosveta ; Zagreb: Naprijed, 1967., str. 153

4. IVO ANDRIĆ: NA DRINI ĆUPRIJA

4.1 Značaj mosta

U romanu *Na Drini ćuprija*, moglo bi se reći kako je most, odnosno ćuprija, glavni lik. Most je čest predmet deskripcije u romanu. Roman se otvara predstavljanjem krajolika mosta i snage rijeke Drine. Taj je opis panoramski i obuhvaća obje obale mosta. Iako prikaz mosta počinje prilično, moglo bi se reći, suhoparno i grubo, nakon njegovoga smještanja u prostor počinje upoznavanje značaja mosta za stanovnike Višegrada, odnosno kasabe. Turcizmi su česti u tekstu, pomažu opisati i lokalizirati mjesto radnje, ali stvaraju i dojam mističnosti i orijentalnosti, stoga se most naziva ćuprijom. U prvome poglavlju objašnjava se razlika između mosta i ćuprije. Spominje se kako u varoši postoji i drveni most preko Rzava, međutim to je samo običan most, a ne lijepi kameni most kao što je na Drini, pa izraz *na ćupriji* označava samo jedan most, onaj na Drini.

Od početka do kraja romana objašnjava se značaj mosta, ćuprije, i to je razlog zbog kojeg most postaje glavnim likom, odnosno postaje simbolom. Simboli najčešće nastaju iz svakodnevnih objekata kojima se pridoda novo, dublje značenje. To novo značenje uglavnom proizlazi iz samoga predmeta i čini se neiscrpno. Kada neki predmet postane simbol, njegovo prvotno, doslovno značenje i njegovo novo, pronađeno značenje postaju neodvojivi jedno od drugoga. Simboli se često stvaraju te mogu biti osobni, nacionalni, religijski i drugi. Mogu se i razlikovati od kulture do kulture. Simboli ne nastaju slučajno, simbole stvaraju ljudi i oni su znakovi za komunikaciju. Verena Kast u *Dinamici simbola* kaže kako iza svakog simbola postoji neka egzistencijalna situacija. Taj zaključak proizlazi iz shvaćanja kako je u čovjekovoj svakodnevnoj egzistencijalnoj zbilji sve povezano. Opća povezanost u čovjekovoj svakodnevnoj životnoj zbilji temelji se na tome da ono skriveno (simboličko) utječe na

svakodnevnu zbilju kao što svakodnevna zbilja utječe na skriveno.³⁸ Književna znanost simbol shvaća kao znak posebno određen širokim mogućnostima konotacije, pa se ustanovila razlika između općih, konvencionalnih te individualnih, pjesničkih simbola.³⁹

Most na sebe veže simboliku povezivanja jer most služi povezivanju dviju suprotnih obala. U ovome romanu most osim povezivanja dviju obala simbolizira želju za povezivanjem dvaju naroda, odnosno dviju religija koje postoje na tome području. Most je u Višegradu značio i vezu s vanjskim svijetom. I vezir Mehmed-paša Sokoli se odlučio na gradnju mosta kako bi *zauvek i sigurno vezao Bosnu sa Istokom, mesto svog porekla sa mestima svoga života*.⁴⁰ Također most predstavlja i prepreku koja je prevladana.

Most, ako nije izravno povezan s radnjom u nekom dijelu romana, uvijek se barem nazire u pozadini. Upravo ta sveprisutnost mosta i njegov poseban, emocionalan značaj za likove romana ono je što mu daje mističan, poetski značaj. Most u djelu simbolizira neuništivi život, odnosno pobjedu života. U djelu se opisuje poplava koja je sve uništila, osim mosta koji je, kako je istaknuto, ostao stajati kao pobjednik poslije poplave.

Kako je već rečeno, opis mosta je čest u romanu. Obuhvaćaju se svi detalji mosta, no ono što sliku mosta čini posebnom su legende o mostu te posebnost provođenja vremena na mostu, osobito na kapiji mosta. U prvome poglavlju, a zapravo i u prvome dijelu romana koji se smatra legendarno-mitski intoniranim⁴¹, most se

³⁸ Usp., Kast, V., *Dinamika simbola: osnove Jungove psihoterapije*, Scarabeus-naklada, Zagreb, 2009., str. 19

³⁹ Usp., Solar, M., *Književni leksikon, Pesci. Djela. Pojmovi.*, Matica hrvatska, Zagreb, 2011., str. 434

⁴⁰ Usp., Andrić, I., *Na Drini ćuprija*, Svjetlost, Sarajevo, 1986., str. 26

⁴¹ Usp., Koljević, N., *Na Drini ćuprija Ive Andrića*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva-Beograd, 1982., str. 62

prikazuje gotovo kao mitska⁴² građevina (most opstaje u svojoj ljepoti i savršenosti odolijevajući nedaćama vremena), a priče oko njegove izgradnje pretvorile su se u legende.⁴³ Prema riječima Ivana Kovačevića u *Mitu i umetnosti* u stvaranju mitova koriste se poetska sredstva, ali mitovi služe zadovoljavanju čovjekovih psiholoških i metafizičkih potreba. Mitske priče razbuđuju maštu i zadatak im je u iracionalnim situacijama stvoriti logične zaključke i dati odgovore na nepoznanice o svijetu kako bi se stvorila stabilna slika svijeta. Mitovi su, zapravo, *kulturna nužnost jer donose imaginarnu satisfakciju i tako uspostavljaju ravnotežu smisla*.⁴⁴ Budući da mitovi imaju dugu povijest, oni su nešto što je svima blisko i moguće ih je pronaći u raznim civilizacijama i društvima. U romanu *Na Drini ćuprija* govori se kako dječaci od najranijih godina znaju da je most građen po naredbi vezira Mehmedpaše, a znali su i sve legende ispredane oko mosta. Most je zidao Rade Neimar: *koji je morao živeti stotinama godina da bi sagradio sve što je lepo i trajno*⁴⁵; vila brodarica ometala je gradnju dok u stupove mosta nisu uzidali djecu blizance, u središnjem stupu mosta nalazi se mistični crni Arapin, udubine na obalama rijeke za srpsku djecu su tragovi konja kraljevića Marka, a za muslimansku krilate bedevije Đerzeleza Alije. Zemljani humak na lijevoj obali rijeke za jedne je Radisavljev grob, junaka koji se pobunio protiv kuluka, a za druge to je grob šeh-Turhanije koji je branio prijelaz preko Drine od kaurške vojske. U kasnijim poglavljima razjašnjavaju se gotovo sve legende, međutim u prvome poglavlju vežu se uz sliku mosta koja ga prikazuje u mističnom svjetlu.

⁴² Usp., Solar, M., *Književni leksikon, Pesci. Djela. Pojmovi.*, Matica hrvatska, Zagreb, 2011., str. 313: Mit: višeznačan naziv koji se najčešće rabi kao oznaka svete priče, uključene u mitologiju shvaćenu kao sustav u naracijama izloženog znanja kojemu se načelno vjeruje. (...) izmišljena priča nasuprot istinitoj povijesti, ali i kao način mišljenja (...)

⁴³ Isto, str. 273: Legenda: (...) srodna mitu jer kao predaja na poseban način oblikuje i prenosi određena iskustva o životu i likovima obdarenima osobitim, najčešće nadnaravnim sposobnostima.

⁴⁴ Usp., Kovačević, I., *Mit i umetnost*, Srpski genealoški centar, Beograd, 2006., str. 9

⁴⁵ Usp., Andrić, I., *Na Drini ćuprija*, Svjetlost, Sarajevo, 1986., str. 12

Alihodža, lik u romanu, kazuje religijsku mitološku priču o gradnji mostova koju je čuo od svoga oca. Prema priči, Alah je napravio zemlju savršeno ravnom na što je šejtan bio ljubomoran pa je zemljinu površinu izgrebao noktima. Na taj način nastale su provalije i rijeke što su razdvajale ljude. Bog, kako bi pomogao ljudima, šalje svoje meleke u pomoć. Meleci su raširili krila iznad tih provalija i rijeka kako bi ljudi mogli prelaziti. Ljudi su od tih meleka, odnosno anđela, naučili kako se grade mostovi. Alihodža priču zaključuje tvrdnjom kako je most jedno od najvećih dobročinstava koje netko može izgraditi, a najveći grijeh je oskvrnuti ga jer svaki most ima svoga meleka.

Kapija, središnji dio mosta sa svojim kamenim sofama, mjesto je gdje se odvija većina događaja na mostu. Kapija nipošto nije obična, prozaična, upravo zbog svoga smještaja: *Isturena i uzvišena petnaestak metara iznad zelene hučne reke, ta sofa od kamena lebdi u prostoru, nad vodom, između tamnozelenih brda sa tri strane, sa nebom i oblacima ili zvezdama nad sobom, a sa otvorenim vidikom niz reku kao uskim amfiteatrom koji u dubini zatvaraju modre planine.*⁴⁶ Smještena na takvom mjestu, lebdeći u prostoru, kapija nosi poseban ugođaj u romanu. Most i kapija na njemu uvijek ostaju na svome mjestu dok rijeka ispod njih neprestano teče, noseći i poplave. Na kapiji su se dogodili i fantastični događaji – kockanje Milana Glasinčanina i vruga te sutrašnji pronalazak zlatnika na mostu koji je upropastio pronalazača Bukusa Gaona.

Također most i kapija su u romanu povezani i s razmišljanjem o nepobjedivosti života: *Tako se na kapiji, između neba, reke i brda, naraštaj za naraštajem učio da ne žali preko mere ono što mutna voda odnese. Tu je u njih ulazila nesvesna filozofija kasabe: da je život neshvatljivo čudo, jer se neprestano troši i osipa, a ipak traje i stoji čvrsto »kao na Drini ćuprija«.*⁴⁷ Ove gotovo filozofske trenutke romana, prema Nikoli Koljeviću, Andrić postiže uporabom metode usmenog

⁴⁶ Isto, str. 18

⁴⁷ Isto, str. 94

pripovijedanja koje predstavlja amalgam povijesti, književnosti i filozofije. Naime u usmenom pripovijedanju pripovjedač govori o onome što je vidio i čuo, ali kako se pritom i osjećao – maštom oblikuje životne činjenice, a najčešće želi stvoriti zaključak o životu i ljudskoj sudbini, osobito u *bosanskom načinu meditativnog »raspredanja«*⁴⁸. Uporaba upravo toga bosanskog načina meditativnog raspredanja je onaj poetski element u ovome romanu jer na pripovijedanje veže jedan miran osjećajni element, a nastoji se približiti i važnost uživanja u životu te naglašavanje ljepote života unatoč poteškoćama i neimaštini. Opisivanju dokonosti ljetne večeri na kapiji prethode vijesti o nepovoljnostima, a slijedi scena prolaska izbjeglica kroz kasabu, odnosno Višegrad. Upravo iz tog razloga slika dokonosti je posebno zanimljiva jer je u kontrastu s radnjom koja joj prethodi i radnjom koja joj slijedi. Navedeni opis sastoji se od slika sumraka, događanja na kapiji i ugođaja. Ugođaj se gradi slikama uživanja u hrani i ispijanja kave na mostu. Jedu se dinje i lubenice, a ljudi se klade koje je boje lubenica iznutra, tko izgubi plaća, a zatim: (...) *svi zajedno jedu, uz razgovor i glasne šale*.⁴⁹ Zastupljeni su svi osjeti: na mostu se čuju razgovor, šale i smijeh, zrak miriše na *zreo bostan i prženu kafu*⁵⁰, iz kamena isijava toplina i *diže se, mlak i mirisan, osobiti dah kapije*.⁵¹ Trenuci sumraka usredotočeni su na deskripciju boja koje se pojavljuju: rijeka je blještava po sredini, a zagasitozelena pri obalama, bregovi su rumeni, ljetni oblaci mijenjaju boju. Ljetni oblaci poseban su dio prizora – navodi se kako stvaraju fantastične predjele, a navečer ih Turci vide u obliku svilenih carskih čadora. Prijelaz iz dana u noć naglašava se kao čaroban jer upotpunjuje ljepotu kapije u njezinom smještaju, koji je već spominjan, u kojemu lebdi između neba i rijeke.

⁴⁸ Usp. Koljević, N., *Na Drini ćuprija Ive Andrića*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva-Beograd, 1982., str. 20-21

⁴⁹ Usp., Andrić, I., *Na Drini ćuprija*, Svjetlost, Sarajevo, 1986., str. 113

⁵⁰ Isto, str. 114

⁵¹ Isto.

4.2 Opisi prirode

U romanu *Na Drini ćuprija*, opisi prirode odnose se uglavnom na mijenu noći i dana i promjenu godišnjih doba. Slike zore usredotočuju se na prikaz neba i maglovitu, mračnu dolinu, stoga je u jednom primjeru: *Zora je tek na vrhovima bregova*⁵², a u drugome se promatraju oblaci na nebu i magla na zemlji: *Nad vlažnom zemljom ležale su rasturene gomile niske magle iz kojih su virile krune voćaka*.⁵³ Ponekad i u ovome romanu slika pejzaža reflektira stanje ili ugođaj, pa kada prethodi nekom nepovoljnom događaju tada je dolina puna magle, a dojam sumorne atmosfere postiže se i upotrebom pridjeva i turcizama: *Sve je bilo prigušeno i avetinjski novo i strano*.⁵⁴

Promjena godišnjeg doba prethodi priči o zaljubljanju mladog vojnika. Prvo se predočuje zima na mostu: *(...) kamen puca od studeni, od krupnih jesenjih zvezda postanu sitne i zle svećice*.⁵⁵ Proljeće se u ovome opisu osjeti u prirodi, ali ga i čovjek osjeća unutar sebe. Mladić iz priče osjećao je proljeće slično kao zaljubljanje, kao stanje zbunjenosti; u tekstu se ističe kako mu proljeće *plavi čula* i zanosi ga.

U romanu se opsežnije pristupa opisu ljeta 1914. godine jer prethodi početku ratnih zbivanja u kasabi. Početak ovoga poglavlja obilježen je razmišljanjem o ratovima i njihovim utjecajem na ljudsku narav. U pripovjedačevom razmatranju nameće se zaključak kako je rat kolektivno ludilo i zvjerstvo. Deskripcija ljeta nameće se kao značajnost jer suprotstavlja snagu života (prikazanu u ljetnim plodovima) s ratnim sijanjem smrti. Naglasak, iz tog razloga, nije stavljen na ljetni krajolik već na bujanje života, na osjećaj ljeta. Dinamika se temelji na nabranju glagola koji označavaju ljetno zbivanje: *Zemlja nabuja i sve što je u njoj još živo*,

⁵² Isto, str. 102

⁵³ Isto, str. 50

⁵⁴ Isto, str. 64

⁵⁵ Isto, str. 190

*isklija, napupi, olista, procvate, i ponese stostrukim rodom.*⁵⁶ Hiperbola dominira slikom. Opisuju se životinje nabreklih vimena i ogromna jata riba. Prisutna je i slika voćaka koje se savijaju od težine plodova i njiva koje se talasaju. Također plodnost toga ljeta takva je da se čini kao da je i kamen nabujao: *I porozni kamen u mostu odvugne i najedra, kao živ od neke snage i obilja koje bije iz zemlje i lebdi nad celom kasabom kao radosna jara u kojoj sve brže diše i življe buja.*⁵⁷

4.3 Opis noći i priča o Fati Avdaginoj

Osmo poglavlje romana *Na Drini ćuprija* donosi priču o dogovorenom braku Fate Avdagine i Naila Hamzića. Priča je to o položaju žene u patrijarhatu i nemogućnosti otpora. Fata je kći jedinica, lijepa, pametna i ponosita te odbija sve udvarače koji joj nisu dorasli. Stoga se o njoj i pjevalo u kasabi: *Mudra li si, lijepa li si, lijepa Fato Avdagina!*⁵⁸ Njezin otac je trgovac koji uživa ugled u kasabi. Jedan od njezinih udvarača postaje Nail koji joj dobacuje smjelu šalu: *Dabogda te Mustajbeg iz Nezuka nevjestom zvao!*⁵⁹, na što Fata oholo odgovara da hoće tek kada njezino selo siđe u njegovo. Međutim poslovna suradnja i međusobno poštovanje njihovih očeva dovelo je do toga da njezin otac dogovori njezinu udaju za Naila. Fata je svjesna svoga položaja i zna da ne smije proturječiti ocu, ali isto tako ne želi pogaziti svoju riječ. Stoga, nakon čina vjenčanja, prilikom prelaska mosta, ona počinu samoubojstvo bacivši se s mosta u Drinu.

Ovo nije klasična ljubavna priča, već priča o zabrani izbora u ljubavi i okovima tradicije, ali smještena u Bosnu i govoreći o specifičnoj tematici, priča podsjeća i na sevdalinku – tradicionalnu bosansku pjesmu o ljubavnom jadu. Dojam sevdalinke stvara se u udvaranju, odnosno nadmudrivanju Fate i Naila, ali i u

⁵⁶ Isto, str. 330

⁵⁷ Isto.

⁵⁸ Isto, str. 123

⁵⁹ Isto, str. 126

njezinoj opisanoj ljepoti, lukavosti i ponosu. Njezin ponos je bio presudan u odluci da okonča svoj život nakon čina vjenčanja jer time ne gazi očevu riječ (udala se za Naila), ali niti svoju (nije iz svoga sela sišla u njegovo). Poštivanje i ponos sastavni su element sevdalinke, u *Izboru iz muslimanske književnosti*, navodi se: *Koliko ima samo duševne mekote i ljepote i u toj sevdalinci! Ne gledajte samo na spoljašnost. Ima tu prikrivene nježnosti i obzira, ima tu još i rumenog stida na obrazima. Ima tu još poštivanja i profinjene skromnosti, ima tu još i ponosa koji plane kao vatra. Ima tu još i širokog srca za dobro i oduševljenja za ljepotu prirode.*⁶⁰ Iako je priča jasno strukturirana, najveći je naglasak zapravo stavljen na Fatin doživljaj situacije, što se slaže s rečenim o sevdalinci: (...) *sevdalinka nema radnje u njenom izrazitom razvoju i dinamičnom toku, nego samo u podsvijesti događaj – zgodu, u njegovoj punoj sažetosti i postranosti, više kao povod i rezime, iz koga se izvija ono bitno.*⁶¹ Fata se tradicionalno priprema za vjenčanje: s prijateljicama radi na svadbenoj opremi te i ona i djevojke pritom pjevaju, međutim ona ostaje usredotočena na svoj naum da izbjegne dogovoreni brak.

U ovome poglavlju značajan je lirski opis noći. Naglašava se čovjekova povezanost s prirodom. Čovjekovo tijelo, u ovome slučaju žensko tijelo, postaje svjesno sebe i doživljava se pomoću prirode. Dolazi do sjedinjenja Fatine ženske energije s energijom noći i prirode: *Njene dojke, bujne i teške a prave, dodiruju vršcima drveni demir na prozoru. I na tom mestu ona oseća kako ceo brežuljak, sa svim što je na njemu, sa kućom, zgradama, njivama diše, toplo, duboko, jednomerno, i diže se i spušta zajedno sa svetlim nebom i noćnim prostranstvom.*⁶²

Posebnost noći povezuje se s Fatinom mladenačkom snagom i prkosom. Noć je izraz slobode i mogućnosti: *Ali noću, tek noću, kad ožive i planu nebesa, otvara*

⁶⁰ *Biserje, Izbor iz muslimanske književnosti*, priređivač: Alija Isaković, Stvarnost, Zagreb, 1972., str. 5

⁶¹ Isto.

⁶² Usp., Andrić, I., *Na Drini ćuprija*, Svjetlost, Sarajevo, 1986., str. 128

se beskrajnost i silna snaga toga sveta u kome se živ čovek gubi i ne može da se priseti ni sama sebe ni kuda je pošao ni šta hoće ni šta treba da radi. (...) Da, tu nije kao u dnevnom životu, gde ono što je jednom rečeno ostaje neporecivo, a obećano neizbežno. Tu je sve slobodno, beskrajno, bezimeno i nemo.⁶³

Fata je u tim trenucima u zanosu, omamljena mirisom noći i uživanja u sebi samoj. Međutim zvuk očeva kašlja prekida lirski doživljaj noći te Fatu vraća u misli o skorom vjenčanju.

⁶³ Isto, str. 129

5. MIRKO BOŽIĆ: KURLANI

5.1 Opis planine

Planina u romanu *Kurlani* predstavlja važno mjesto. Donji Kurlani žive u njezinom podnožju, a Gornji negdje ispod njezinih vrhova. Planina je predstavljena kao gotovo nemoguće mjesto za život, grubo kao i njezini stanovnici. Međutim prikazuje se i ljepota u toj surovosti čime se planini pridaje određena blagost. Planina i priroda u romanu prikazuju se kao da su živa bića, pa se koristi personifikacija i mnoštvo usporedbi.

Na početku romana čitatelji se upoznaju s planinom. Naglašeno je kako se radi o kamenjaru, međutim taj kamenjar se oslikava raznim bojama, mirisima i zvukovima. Opisuju se promjene godišnjih doba na planini. Ljeto stijenama donosi zelenilo, iako su, kako je u tekstu napisano, *kržljivo ogrmati lijesom i grabom*⁶⁴, a ističe se i glinena žutosmeđa zemlja koja se uspoređuje s mesnatim žiljem. Zima, odnosno zimski zrak personificiran je, pa *pošmrče miris vrijesa i kadulje*⁶⁵, a planina je metaforizirana kao zimska postelja u koju snijeg liježe. Mijena godišnjih doba prikazana je kao igra prirode – u proljeće potočići *kljuju*⁶⁶ zemlju, *poplaze zemljom kao zmijice*⁶⁷, grude leda su oživjele, a *žedne stijene*⁶⁸ ih progutaju. Na kraju, navode se zvukovi pčela koje *prozuje*⁶⁹ i bumbara koji *zuzukaju*.⁷⁰ Opisi u ovome romanu nisu jednolični već se u svakome razvijaju nove slike i drugačije usporedbe, temelje se na personifikacijama i drugim stilskim sredstvima. Planina, to jest krško podneblje, u romanu ima svoje lice i dušu. Napominje se kako je jednolična, no živopisne deskripcije stvaraju

⁶⁴ Usp., Božić, M., *Kurlani*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1989., str. 8

⁶⁵ Isto.

⁶⁶ Isto.

⁶⁷ Isto.

⁶⁸ Isto.

⁶⁹ Isto.

⁷⁰ Isto.

drugačiju sliku, njezina je priroda rodna *tek toliko da joj lice ne ogolobradi*.⁷¹ Planina se uspoređuje i s divom (*koja kao div leškari, kunja i diše na dopodnevnom nedjeljnom suncu*⁷²), a naziva se i ljepoticom. Živopisnost se postiže detaljima i upotrebom neočekivanih riječi. Boja horizonta je *blijedoplava vodenogrozdova*⁷³, vidik *praska*⁷⁴, boje *zabruje*⁷⁵.

Posebnost i liričnost ovoga romana leži u autorovoj sposobnosti razrađivanja neuobičajenih slika te u korištenju vrlo rijetkih riječi i neologizama poput *ogrmati* i *vodenogrozdova*. Takav postupak ne odnosi se samo na duže opise već se kontinuirano provlači romanom i daje romanu lirске značajke. Kraj poglavlja, koje donosi zbivanja oko izbora i ruganje gradske *gospode* Blažu Kurlanu, završava se rečenicom: *Modri se svibanj razlio varošem sramotljivo i mazno*.⁷⁶ Upotrebom pridjeva *modri* uz svibanj te stvaranjem slike njegovog *sramotljivog i maznog razlijevanja*, nakon poglavlja koje obiluje događajima, radnja se na trenutak usporava i čitatelju se pruža neočekivana pjesnička slika.⁷⁷ I Vlatko Pavletić je zaključio kako se u ovome romanu događa izmjena dvaju stilova: realističnog i emfatičnog, odnosno prozaičnog, te hiperbolično-metaforičnog⁷⁸, to jest lirskog stila, koji prevladava u deskripcijama.

⁷¹ Isto.

⁷² Isto, str.36

⁷³ Isto.

⁷⁴ Isto.

⁷⁵ Isto.

⁷⁶ Isto, str. 187

⁷⁷ Usp., Malinar, M. (1955). Neke stilske karakteristike Božićevih "Kurlana". *Jezik : časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*, 4(2), 48-51. Preuzeto s <http://hrcak.srce.hr/64137>: Zanimljivo je i izražajno vrlo efektivno metaforičko opisivanje specifično ljudskog i duševnog leksičkim elementima materijalnih ili prirodnih pojava, i obratno, unošenje u opise nežive prirode rječnika, koji normalno pripada opisima životnih (posebno ljudskih) manifestacija.

⁷⁸ Usp., Pavletić, V., Kurlanski bijesni čvor: trajni književni domet Mirka Božića, Matica hrvatska, Zagreb, 2006., str. 45

5.2 Opis Strmenduše

Strmenduša je naziv vrtače koja hrani gornje Kurlane. Ona se u romanu naziva hraniteljicom, na neki način simbolizira majku i o njoj se uvijek piše u ženskome rodu. Važnost Strmenduše i njezina uloga u životu Kurlana prikazuje se već na početku romana kada gornji Kurlani vraćaju u nju zemlju koju je oluja raznijela.

Upoznavanje sa Strmendušom počinje olujom na koju se vezuje Mrkina priča o postanku svijeta, a zatim slijedi slika Strmenduše razorene olujom. Zbog osobitosti i stilizacije priče o oluji i Strmenduši ukazuje se na svjesnost o snazi prirode. Cjelokupni opis se, dakle, dijeli na tri slike.

Slika oluje kratka je, ali dojmljiva. Vjetar je personificiran, odnosno nalikuje bijesnome božanstvu koje juri u kolima s bičem u ruci kako bi se prikazala snaga prirode: *Najprije je vjetar zviznuo bičem, a onda stao jurnjavom voziti svoja ledena kola (...) preturao je kamene čulke (...) svojim ljutim srazom kao srpom sjekao i trgao (...).*⁷⁹ Pojavljuje se auditivna slika vode koja rže i kamena koji pišti.

Nadahnut olujom, Mrko razvija priču o nastanku oluje i postanku svijeta poučen pričama *svojih ilirsko-slavenskih čukundida*.⁸⁰ Priča je mitskoga karaktera jer služi objašnjavanju prirode oluje. U Mrkinoj priči oluja je borba vragova i anđela; vragovi gađaju anđele kamenjem, a anđeli, razdraženi, jure na oblacima. Govori se o borbi podzemlja i neba, a potom o stvaranju svemira: *Prokrvavljena mu utroba šikne gromove, ali i zemlja zaprijeti zemljotresom... Protrnu i zaurlika podzemni Stvor... Razgnjevi se nevidljivi nebeski Ratnik...(...) I rvajući se tako tri*

⁷⁹ Usp., Božić, M., *Kurlani*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1989., str. 9

⁸⁰ Isto, str. 11

*dana i noći, popucaše kese obojima, pa se najprije provali svemir, a onda i zemlja izbljuje svoje sokove, zamutivši svijetle dolinske rijeke...*⁸¹

Zadnji dio opisa oluje odnosi se na sliku razaranja Strmenduše. Slika je građena na metafori, Strmenduša je žena koja biva zavedena i iskorištena, a potom ostavljena. Izlijevanje Strmendušine zemlje iz njezina korita prikazano je kao Strmendušino vjenčanje i blud s gorskim potočićima nastalim od kiše. Potočići su navalili na Strmendušu i *preoteli je očinskoj vrtači*⁸² sjedinjujući se s njezinom zemljom u *svatskom, pijanom zagrljaju*.⁸³ Buka koja se stvarala urušavanjem zemlje, opisana je kao čegrtanje poljubaca. Završava se slikom razorene Strmenduše: *(...) konačno je, kao staru, gladnu i krezubu drolju, ujutro ostaviše u goroj tijesnoj postelji*.⁸⁴

Kasnije u romanu Strmenduša nastavlja ulogu majke i hraniteljice. Prije scene tučnjave donjih i gornjih Kurlana, i to upravo zbog nje, prikazana je u bajkovitom stilu: *U trnje joj se još upredala magla, koja ju je prije vječnog sna, uništenja, ovunila, da sirotica bude ljepša (...)*.⁸⁵ Personifikacija Strmenduše obuhvaća i njezine moguće osjećaje, pa se pretpostavlja kako bi: *Kad bi plakati mogla, ona bi proplakala što neće biti gnojem napojena i sjemenom oplođena*.⁸⁶ Također ovaj pretpostavljeni vapaj pojačava ideju njezine ženske prirode (plodnost i rađanje).

⁸¹ Isto, str. 10-11

⁸² Isto, str. 11

⁸³ Isto.

⁸⁴ Isto.

⁸⁵ Isto, str. 51

⁸⁶ Isto.

5.3 Opis grada i karnevala

Osim u planinska sela, radnja u *Kurlanima* smješta se i u varoš, odnosno grad Sinj. U ovome romanu ne radi se klasični crno-bijeli kontrast selo-grad, pa se tako selo i njegovi stanovnici ističu grubošću. Grad se predstavlja kao mjesto prljavštine, bluda i grijeha, a takva je i priroda većine gradskih stanovnika u romanu.

Stvaranje slike grada temelji se na istim deskriptivnim postupcima koji se koriste pri stvaranju slike planine. Međutim kod planine naglasak se stavlja na veličanstvenost prirode i njezinu ljepotu, a u slučaju grada taj naglasak je na događajima i atmosferi te prevladava dojam prljavštine i zlobe. Prije masovne scene karnevala prikazuje se grad poslije kiše. I ovdje se, efektno, prirodnoj pojavi pridaje ljudski čin, primjerice nebo se useknulo, sunce žmirka. Prizor poslije kiše je tmuran, prevladavaju tamne boje: *Poškropljene ulice pocrniše (...); oblačine, što su grnule u rasutim, sivočadavim čoporima.*⁸⁷ Iako kiša na neki način čisti i pere, grad usprkos kiši ostaje nečist te se poredbama naglašava njegova grešnost: *Poliveno i ometeno kao nasmrađeno pazarište, prozračeno i prosvježeno kao bludna postelja (...).*⁸⁸ Poredbe koje u *Kurlanima* nalazimo u opisu grada najčešće se stvaraju na uspoređivanju pojmova koji predstavljaju grad s pojmovima koji su izuzetno negativni. Poredba spada u mikrostrukture stila te služi pojačavanju afektivnosti izražaja. Pojačavanje se postiže spajanjem pojmova iz različitih svjetova, od kojih je jedan pojam već afektivan, a pojam koji mu se pridružuje nosi, i za pisca, i za čitatelja, posve određenu afektivnost. Poredbom se želi pojačati afektivnost pojma kojemu se pridaje osobito čuvstveno djelovanje.⁸⁹ Efektnost gore navedene poredbe zasniva se i na stvaranju svojevrstne pojmovne

⁸⁷ Isto, str. 145

⁸⁸ Isto.

⁸⁹ Usp., Škreb, Z., *Mikrostrukture stila i književne forme*, u Škreb, Z./Stamać, A.: *Uvod u književnost, Teorija, metodologija*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1998., str. 259

opreke⁹⁰ koja istovremeno uspoređuje, ali i radi kontradiktornost (pojmovi koji se međusobno isključuju⁹¹) između pojmova: poliveno, ometeno – nasmrađeno (pazarište) te prozračeno, prosvježeno – bludna (postelja).

Karneval slijedi nakon slike grada poslije kiše. Počinje rečenicom: *Karneval počinje oko ove ure.*⁹² Ta rečenica se još dva puta ponavljanjem varira: *Karneval počinje. (...) Karneval je počeo.*⁹³ Između ovih ponavljanja nalaze se opisi atmosfere i prizora karnevala, a ta ponavljanja služe strukturiranju u opisu karnevala. Slobodan Novak piše kako Mirku Božiću ovakvi postupci služe i kao ritardando, odnosno lirski odah, nakon burnih akcija te se time dodatno intenzivira i popunjava ono što je ostalo nedorečeno.⁹⁴ U ovome dijelu ne radi se na gradaciji napetosti već se čitatelj polaganim, mirnim ritmom uvodi u masovnu scenu karnevala. Čitatelja kao da se izravno poziva na karneval; prvi pasus počinje: *Gledajte taj vašar ljudskog ukusa, trijumf sažaljenja, raspeće i grobnicu jedne jedine strasti: čežnje.*⁹⁵ te drugi: *Evo ih, pobunjenici naviru iz dvorišta (...).*⁹⁶ U prvoj rečenici se ponovno pojavljuje, za ovaj roman, karakteristično stvaranje neočekivanih sintagmi temeljenih na suprotnosti – *trijumf sažaljenja*. Koriste se i poredbe pojačavaju negativnu sliku grada: (...) *slijevaju se svim ulicama prema*

⁹⁰ Usp., Škreb, Z., *Mikrostrukture stila i književne forme*, u Škreb, Z./Stamać, A.: *Uvod u književnost, Teorija, metodologija*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1998., str. 237-238: (...) osnovni uvjet koji jedini pojmovnu opreku može oblikovati tako da je slušalac ili čitalac recipira kao jezičnu mikrostrukturu antiteze: u opreci treba da budu samo takvi pojmovi koji su podređeni jednom opsežnijem pojmu – to jest (...) korelativni, kontradiktorni i kontrarni pojmovi. (...) antiteze na osnovi takvih pojmova koji su svojom logičkom prirodom korelativni, kontrastni ili kontradiktorni (...).

⁹¹ Usp., Škreb, Z., *Mikrostrukture stila i književne forme*, u Škreb, Z./Stamać, A.: *Uvod u književnost, Teorija, metodologija*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1998., str. 237

⁹² Usp., Božić, M., *Kurlani*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1989., str. 145

⁹³ Isto, str. 146

⁹⁴ Usp., Novak, S., *Lirski roman Mirka Božića*, Krugovi, 1952., str. 568

⁹⁵ Usp., Božić, M., *Kurlani*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1989., str. 146

⁹⁶ Isto.

*trgu, kao što kanalima klizi smrad put potoka (...).*⁹⁷ U nastojanju da se stvori masovna slika karnevala koristi se mikrostruktura gomilanja⁹⁸ – nižu se slike raznih maškara ili radnji, a prisutni su i groteskni prizori poput situacije kada Mrko razjapljenih usta pokušava uloviti kobasicu obješenu uzicom na štap ili *mesarnica* u kojoj se tupim satarama secira pseće meso i nudi prolaznicima. Karneval se nastavlja predočavanjem iščekivanja dolaska Krnje, princa karnevala, odnosno pusta koji će gorjeti zbog počinjenih zločina. Krnje se samo spominje već na samom početku karnevala, međutim poslije se uvodi u radnju ponavljanjem uzvika: *Evo ga!*⁹⁹ Između tih uzvika su deskripcije karnevalske povorke koje prvo obuhvaćaju širu sliku, a zatim se usredotočuju na detalje. U jednome trenutku fokus je na gradskim prostitutkama koje se, kao i njihov zanat, prikazuju metaforičkom slikom ruža: (...) *tri varoške davno ocvale ruže, s čijih čaški tvrdokrili leptirovi raznose »pelud« iscjetka gonoreičnog.*¹⁰⁰ Već spomenuti uzvik: *Evo ga!* ponavlja se četiri puta u istome obliku te zadaje ritam pripovijedanju. Zadnji uzvik naglašen je uskličnicima: *Evo ga!!!* te se nakon njega prelazi na opis Krnje i njegovo suđenje. Ponavljanje ovoga uzvika (koji je odijeljen od ostatka teksta u novi red) između pasusa na neki je način usporediv s pojavom refrena u lirskoj pjesmi, osobito uzmemo li u obzir da je refren čest u narodnom, usmenom stvaranju¹⁰¹, a sam karneval dio je folklor.

⁹⁷ Isto, str.149

⁹⁸ Usp., Škreb, Z., *Mikrostrukture stila i književne forme*, u Škreb, Z./Stamać, A.: *Uvod u književnost, Teorija, metodologija*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1998., str. 257: Pored pisaca koji će nastojati da se izraze što sažetije, i u poeziji i u prozi, drugi će nastojati da postignu određen umjetnički efekt nizanjem bilo pojedinih riječi, bilo pojava ili psihičkih pojedinosti predmeta, zbivanja i ljudi koje prikazuju.

⁹⁹ Usp., Božić, M., *Kurlani*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1989., str.156

¹⁰⁰ Isto, str. 158

¹⁰¹ Usp., Škreb, Z., *Mikrostrukture stila i književne forme*, u Škreb, Z./Stamać, A.: *Uvod u književnost, Teorija, metodologija*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1998., str. 247

6. ZAKLJUČAK

U romanima *Seobe* Miloša Crnjanskog, *Na Drini ćuprija* Ive Andrića te *Kurlani* Mirka Božića moguće je pronaći mnogo osobitosti koje zaslužuju pažnju i proučavanje. U ovome diplomskom radu namjera je bila prikazati one elemente koji ostavljaju dojam poetizacije, odnosno liričnosti u navedenim proznim tekstovima. Primjetno je kako u odabranim romanima opisi, odnosno deskripcije, najviše pridonose poetizaciji.

Seobe se ističu lirskim prvim poglavljem koje mističnu atmosferu gradi auditivnim i vizualnim slikama. U prvome poglavlju već se ponavljanjem i variranjem motiva uvodi ponavljanje kao karakteristika ovoga romana, pojavljuje se motiv zvijezde u plavome krugu te se uvodi lik žene, gospođe Dafine. Naglasak se u romanu stavlja upravo na motive zvijezda i nebeskoga svoda kao simbola nedostižnosti. Naime likovima u romanu nedostižna je promjena njihovog životnog stanja, unatoč njihovim željama. Lik gospođe Dafine, sazdan na suprotnostima i poredbama, i u književnoj se kritici smatra poetskim ostvarajem. Njezin lik nosi obilježja strasti i tragike te na sebe veže ljubavnu priču obilježenu stvaranjem ljubavnoga trokuta.

Roman *Na Drini ćuprija* most stavlja u središte svoga bavljenja. Most time postaje simbolom povezivanja i prevladavanja prepreka te mu se pridaje određeni filozofski značaj. Početak romana obilježen je panoramskom deskripcijom mosta i prikazom mosta u mitsko-legendarnom ozračju. Opisi prirode u ovome se romanu uglavnom odnose na mijene dana i noći ili mijene godišnjih doba. Najupečatljivija je slika ljeta 1914. koje prethodi početku rata. U ovome dijelu naglasak je stavljen na život, to jest na bujanje života, čime se radi kontrast sa situacijom rata i smrti koja će uslijediti. Posebnost romana *Na Drini ćuprija* je Andrićevo unošenje metoda usmenoga pripovijedanja, koje su u književnoj kritici

prepoznate kao specifičan bosanski način meditativnog raspredanja.¹⁰² Druga oznaka regionalnosti kod Andrića je unošenje turcizama u jezik pripovijedanja, ali i priča o Fati Avdaginoj. Osim lirskoga opisa noći, ta priča nosi u sebi neka od obilježja sevdalinke – bosanske pjesme.

Kurlani Mirka Božića svoj lirski potencijal nose u opisima koji obiluju personifikacijama, metaforičkim slikama i poredbama. Pristupa se oslikavanju planine i grada te događaja u gradu. I dok planinu i planinska sela karakterizira slika snage i ljepote prirode, grad se predstavlja prljavštinom i grijehom. Međutim roman ne podliježe klasičnom crno-bijelom kontrastiranju sela i grada jer i surova priroda planine ogledalo je njezinih grubih stanovnika. U romanu se najviše ističu metaforički značaj Strmenduše, plodnog komada zemlje te slika karnevala u gradu. Strmenduša predstavlja majku, hraniteljicu, njezino uvođenje u roman počinje gotovo fantastičnim opisom oluje. Oluja je predstavljena kao božanstvo koje juri niz planinu u svojim kolima, a na to se veže trenutak unošenja tradicije usmene predaje kada Mrko pripovijeda priču koju je čuo od svojih djedova. Na kraju Strmenduša je personificirana kao mladenka koja se vjenčala s potočićima koji su je iskoristili, pa ujutro ostavili *kao staru, gladnu i krezubu drolju*. Karneval se gradi na poredbama i metaforičkim slikama (primjerice prostitutke se prikazuju kao ocvale ruže), a karakterizira ga izrazita detaljiziranost.

Kako je već spomenuto, odabrani romani nude mnogo mogućnosti proučavanja iz raznih perspektiva, međutim njihova poetičnost je svakako jedno od njihovih zanimljivijih značajki. Poetičnost je i razlog zbog kojeg im se rado vraćam i razlog zbog kojeg sam ih uklopila u temu svoga diplomskog rada.

¹⁰² Usp. Koljević, N., *Na Drini ćuprija Ive Andrića*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva-Beograd, 1982., str. 20-21

7. SAŽETAK

Zadatak diplomskoga rada je istražiti elemente poetizacije, odnosno lirskoga, u južnoslavenskoj književnosti. Romani odabrani za analizu su: *Seobe* Miloša Crnjanskoga, *Na Drini ćuprija* Ive Andrića te *Kurlani* Mirka Božića. Određivanjem tradicionalnih značajki koje se vežu uz poeziju poput slikovnosti, sugestivnosti i osjećajnosti, dolazi se do spoznaje kako takve značajke nisu svojstvene samo poeziji, već ih možemo pronaći i implementirane u prozu. U romanima odabranima kao predmet analize u ovome diplomskom radu poetske elemente najčešće pronalazimo u opisima.

U svima trima romanima prisutne su deskripcije prirode koja najčešće predstavlja više od samoga pejzaža. Opisi prirode često služe kao ogledalo psiholoških stanja likova. U *Seobama* liričnost pronalazimo u ritmičnoj prozi, simboličnim zvijezdama, elementu ponavljanja te stvaranju lika žene obilježene strašću i tragedijom. *Na Drini ćuprija* svoju poetičnost duguje kompleksno izgrađenoj simbolici mosta koji se prikazuje u legendarno-mitskom tonu, zatim korištenju metoda usmenog pripovijedanja, odnosno specifičnoga bosanskog meditativnoga raspredanja te lirskom opisu noći i unošenju obilježja sevdalinke u roman. U romanu *Kurlani* poetizaciju pronalazimo u opisima koji obiluju personifikacijama, poredbama i metaforičnim slikama. Opisuju se priroda, zemlja Strmenduša koja je gotovo potpuno personificirana, ali i grad te događanja u gradu. Značajna je i situacija karnevala jer, iako gradi sliku mase, izrazito je detaljizirana.

8. KLJUČNE RIJEČI

Ključne riječi u diplomskome radu Elementi poetizacije u prozi južnoslavenskih književnosti su: poetičnost, poetizacija, liričnost, lirsko, proza opis, deskripcija, *Seobe*, *Na Drini ćuprija*, *Kurlani*, poredba, kontrast.

9. LITERATURA

Biserje, Izbor iz muslimanske književnosti, priređivač: Alija Isaković, Stvarnost, Zagreb, 1972.

Tropi i figure – zbornik, urednice: Benčić, Ž. i Fališevac, D., Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta, Zagreb, 1995.

Bahtin, M., O romanu, Nolit, Beograd, 1989.

Čubelić, T., Književni leksikon, Osnovni teorijsko-književni pojmovi i bibliografske bilješke o piscima, Zagreb, 1972., str. 289

Kast, V., Dinamika simbola: osnove Jungove psihoterapije, Scarabeus-naklada, Zagreb, 2009.

Koljević, N., Na Drini ćuprija Ive Andrića, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva-Beograd, 1982.

Kovač, Z., Poetika Miloša Crnjanskog, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1988.

Kovačević, I., Mit i umetnost, Srpski genealoški centar, Beograd, 2006.

Lotman, J. M., Struktura umjetničkog teksta, Alfa, Zagreb, 2001.

Malinar, M. (1955). Neke stilske karakteristike Božićevih "Kurlana". Jezik : časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika, 4(2), 48-51. Preuzeto s <http://hrcak.srce.hr/64137>

Nemec, K., Pogovor, Priča i most, u: Andrić, I., Na Drini ćuprija, Školska knjiga, Zagreb, 2013.

Novak, S., Lirski roman Mirka Božića, Krugovi, 1952.

Pavletić, V., Kurlanski bijesni čvor: trajni književni domot Mirka Božića, Matica hrvatska, Zagreb, 2006.

Petković, N., Seobe Miloša Crnjanskog, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1985.

Solar, M., Književni leksikon, Pisci. Djela. Pojmovi., Matica hrvatska, Zagreb, 2011.

Solar, M., Teorija proze, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1989.

Škreb, Z./Stamać, A.: Uvod u književnost, Teorija, metodologija, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1998.

9.1 Građa

Andrić, I., Na Drini ćuprija, Svjetlost, Sarajevo, 1986.

Božić, M., Kurlani, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1989.

Crnjanski, M., Seobe, Sarajevo: Svjetlost ; Beograd: Prosveta ; Zagreb: Naprijed, 1967.

9.2 Internetski izvori

<http://www.enciklopedija.hr/>

<http://hjp.znanje.hr/>

<http://hrcak.srce.hr/>